

Gazâli'de Ahlak Eğitimi

Moral Education of Ghazali

Abdullah DURAKOĞLU

Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
e-posta:adurakoglu06@gmail.com

ÖZ

Eğitimin en önemli amacının ahlakın güzelleştirilmesi olduğunu düşünen İslam filozofu Gazâli(1058- 1111)' ye göre anne, baba ve öğretmenler, kendilerine Allah'ın emaneti olarak verilen çocukları eğitmekle sorumludurlar. Gazâli'nin ahlak eğitimine ilişkin anlayışının ele alındığı bu çalışmada da, daha çok onun çocuk eğitimi üzerine olan düşüncelerine yer verilmiştir. Nizamiye Medresesi'nde öğretmenlik yapan Gazâli'ye göre anne, baba ve öğretmenler her şeyden önce davranışlarıyla çocuklara örnek olmalıdırlar. Bu nedenle çalışmada Gazâli'nin ideal yetişkin davranışlarına ilişkin düşüncelerine de yer verilmiştir. Çalışmada, Gazâli'nin ahlak eğitimine ilişkin düşüncelerinin temelinde onun insan doğasına ilişkin anlayışı olduğu tespit edilmiştir. Bu husus göz önünde bulundurularak çalışmada, Gazâli'nin insan doğasına ilişkin düşüncelerine de yer verilmiştir. Çalışmanın sonunda Ortaçağ filozofu olan Gazâli'nin günümüz eğitim ilkelerinin temelinde yer alan düşüncelere benzer bir eğitim felsefesine sahip olduğu görülmüştür. Zira Gazâli'nin eğitim yaklaşımı gibi çağdaş eğitim yaklaşımlarının büyük bir bölümü de insan merkezli kuramlar çerçevesinde oluşturulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Gazali, İnsan, Ahlak, Eğitim, Değerler.

ABSTRACT

According to Islam philosopher Ghazali (1058-1111), who believed that the most important goal of education was to beautify morality, parents and teachers are responsible for educating children who have been entrusted to them by Allah. This study addresses al-Ghazali's perception of moral education and especially his ideas about child education. According to al-Ghazali, who worked as a teacher in Nizamiye Madrasah, the behavior of parents and teachers should serve as good examples for children. So, al-Ghazali's idea on adult behavior is also addressed in this study. It is found out in this study that the basis of his ideas on moral education stems from his ideas on human beings. Considering this point, his idea on human-beings is also mentioned in this study. In the end of the study, it is also found out that al-Ghazali's philosophy of education as a medieval philosopher has some similarities with the ideas lying under the modern education principles. Like the education approach of al-Ghazali, a great part of the modern education approaches has been formed within the framework of human-centered theories.

Keywords: Al-Ghazali, Human, Morality, Education, Values.

GİRİŞ

İslam âleminin yetiştirdiği en büyük düşünürlerden biri olan Gazâli, tasavvufa eğilimli bir âlimdi. O, tasavvufa ilgisi sayesinde kısa zamanda ahlak felsefesi alanında çok sayıda eser kaleme alan İslam filozofu unvanını elde etti. Artan ünü sayesinde Bağdat Nizamiye Medresesi müderrisliğine tayin edilen Gazâli, burada yüzlerce öğrenciye çeşitli dersler verdi. O, müderrislik yaptığı dönemde de çalışmalarına devam etti. Gazâli'nin en önemli katkılarından biri, dini öğretilerden hareketle bir ahlak ilminin prensiplerini ortaya koyan çalışmalarıdır. O, bu çalışmalarını ahlak ve eğitim arasında sıkı bir ilişki olduğunu göstermiştir. Gazâli'nin düşüncesine göre insan ahlakını eğiterek güzelleştirmekle sorumludur. Ona göre yetişkin bir insan çaba gösterirse ahlakını güzelleştirebilir. Ahlaki eğitim, değerler hakkında doğru bilgilerin elde edilmesi ve bu değerlerin kazanılmasıyla mümkündür. Bunu gerçekleştiren insan ise Allah'a yaklaşır. Bu çerçevede düşünüldüğünde Gazâli'nin, ahlaki eğitimi, Allah'a yaklaşım O'nunla bütünleşme yolunda önemli bir merhale olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Gazâli, iyi ahlak için "hüsnu'l huluk", kötü ahlak için ise "sûu'l-huluk" kavramlarını kullanır. Ona göre, insandaki temel güdüler, değerler yoluyla uygun bir biçimde dengelenerek güzel ahlak ortaya çıkar. Bu temel güdüler başıboş bırakıldıklarında ise insan kötü ahlaklı olur. Güzel ahlakı, hayatın her alanında etkili olan değerler sistemi içinde değerlendiren Gazâli'ye göre, insanın güzel ahlak sahibi olmasının en önemli yolu eğitimidir. İnsan güdülerin aşırılıklarından ancak eğitim sayesinde kurtulabilir. Eğitimin başarılı olması ise İslam dininin doğru anlaşılmasına ve uygulanmasına bağlıdır (Oruç, 2009).

Gazâli'nin İslam dinini bir değerler sistemi olarak gördüğü anlaşılmaktadır. O, bu düşünceden yola çıkarak eğitim sistemini de bu değerler üzerinde kurar. Bu açıdan bakıldığında değerlerin bir eğitim sistemi içinde varlıklarını sürdürmelerinin ve ahlaki bir hayat oluşturmadaki rollerinin Gazâli düşüncesinde önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Zira değerler hiyerarşisi ancak eğitim sayesinde uygulama alanına kavuşur (Oruç, 2009).

Gazâli'ye göre, insanları iyi davranışa sevkeden temel ahlaki değer, hikmet olarak adlandırılır. Ona göre, akıl, bilgi ve Kur'an-ı Kerim'in her biri hikmettir. Bu değer, insanın kalp huzuru ve düşünce temizliği ile tefekküre dalması sonucu meydana gelir. Hikmet, insan zihnini harekete geçirip dengeli şartlar altında işlerlik kazandırarak onu yüceltir. Böylelikle insanda hikmet nuru aydınlanır. Bu bağlamda hikmet, zihni her türlü sonradanlıktan temizleme ve onu eşyanın hakikatini kavramaya yöneltme, bu yolla fiziksel ve geçici arzulardan sıyrılarak üstün değerlere ulaşmasını sağlama gibi görevleri olan temel bir değer durumundadır. Görülüyor ki hikmet, aklın verilerini kullanarak insanda bir denge unsuru oluşturur. Bu sayede insan yıkıcı ve aşırı güdülerden kurtularak ölçülü bir yaşam sürdürebilir (Oruç, 2009). Gazâli bu değer hakkındaki düşüncesini şöyle ifade eder: "İlmin güzelliği ve elverişliliği, onunla sözde doğruluk ile yalanın, inançta hak ile bâtılın ve fiillerde güzel ile çirkinin arasını kolayca fark edecek seviyede olmasıdır. İlim tam olması gereken kıvama eriştiğinde hikmet ortaya çıkar. Hikmet ise güzel ahlakın başıdır" (Gazâli, 2013b, s. 190- 191).

Gazâli'ye göre, yıkıcı ve aşırı güduları dengeleyen hikmetten başka ahlaki değerler de vardır. İffet, şecaat ve adalet bu değerler arasında yer almaktadır. Ancak bunların hiçbiri, hikmetten farklı olarak temel ahlaki değer statüsünde değildir. Adalet, iffet ve şecaat belirli temel güduları dengeleyecek bir yapıda kurulmuştur (Oruç, 2009). Dolayısıyla bu değerlerin her biri kötülöklere neden olan olumsuz insan hislerini dizginlemeye çalışırlar.

Gazâli, insanın kötü hislere sahip olmasının başlıca nedeninin, dünya sevgisi olduğunu iddia eder. Bu tür insanlar, bir yandan maddi varlığıyla dünya malını elde etmeye çalışırken diğer yandan da kalbiyle ona bağlanmaya başlarlar. Böylelikle insanlar, sürekli dünya işleriyle uğraşırlar. Kötülöklere bundan başka nedenleri de vardır. Kötülöklere neden olan hisler giderildiklerinde ise insan ahlakını olgunlaştırabilir. Bu kötülöklere önemli bir bölümü insanın dilinden kaynaklanmaktadır (Gazâli, 2012; Şeyh, 2000).

Gazâli (2013a)'ye göre, dilin en büyük kötülöklere birisi, yalan söylemektir. Yalan söylemek, günahların en büyüklerinden biridir. Sadece zaruri hallerde yalan

söylenmesinin mubah olduğunu vurgulayan Gazâli, bunların dışındaki hallerde yalandan sakınılması gerektiğini düşünür. İnsanların söyledikleri yalanlar genellikle kendi menfaatleri içindir. Örneğin, birçok insan, mal ve itibarını artırmak için yalan söyleyebilir. Yine birçok insan, elde edememesi ona dinen hiçbir şekilde zarara uğratmayacağı halde gereksiz birtakım şeylere ulaşmak için yalan söyler. Görülüyor ki Gazâli'ye göre, yalanların çoğu dünya sevgisinden kaynaklanmaktadır.

Dilin diğer bir kötülüğü de gıybettir. Önce gıybetin kötülüğüne değinen Ayet-i Kerime ve Hadis-i Şerif'lerden söz eden Gazâli gıybeti şu şekilde tanımlar: "Gıybet, duyduğu takdirde hoşlanmayacağı bir şeyi kardeşinin arkasından söylemendir" (Gazâli, 2013, s. 166). İnsanı gıybetle sürükleyen nedenlerin çok olduğunu vurgulayan Gazâli (2013a), bunlardan başlıcalarını şöyle sıralar: Öfkesini gidermek için öfkелendiği kişinin ayıplarını anlatmak ve meclisi terk etmeyip arkadaşlarına uymak için gıybet etmek. Kişi onu kötüleyip ayıplamadan önce kendisi çabuk davranarak onu kötülemek için gıybet etmek. Yanlış yaptığı bir şeyle isnat edilen kişi ondan sıyrılmamanın yollarını ararken, başkasının yaptığı yanlışlardan söz ederek akli sıra suçunu hafifletmek için gıybet başvurmak. Başkasının noksanını ortaya çıkarıp kendini yüceltmek için gıybet etmek, haset ve kıskançlık yüzünden gıybet etmek. Şakalaşmak, gülüşmek, başka bir deyişle eğlenmek için gıybet etmek. Başkasını küçük düşürmek için gıybet etmek.

Gazâli (2013a)'ye göre, gıybet eden kimse, gıybeti ile kimseye değil, bizzat kendisine zarar vermektedir. Zira İslam dinine göre, gıybet edilen kimsenin günahları, gıybet eden kişinin kendisine yüklenmektedir. Övünmek için yapılan gıybette bile insanların yanında elde edilebilecek olan itibar sahtedir. İnsanlar, gıybet eden kişinin faziletli biri olduğuna inansalar da Allah katında bu kişinin kendisine hiçbir yarar sağlamaz. Bunları düşünerek hareket eden kişi gıybetten itina ile sakınır.

Dilden kaynaklanan diğer kötülükler de, sövmek, çirkin sözler söylemek, lanet etmek vs. olarak sıralanabilir. Bunlar da İslam dininin yasakladığı davranışlar arasında yer alır. Bunların büyük bir bölümüne bozuk ve kötü huy neden olmaktadır (Gazâli, 2013a). Gazâli (2012), dili tutma konusunda bazı tavsiyelerde bulunur. Ona göre, vakitlerini boşa harcamayan ve salih amel işleyen kişiler, dillerini kötülüklerle sürüklemekten

kurtarırlar. Hayırlı işlerle meşgul olmayan kimseler ise vakitlerinin çoğunu dedikodu yaparak ve fitnelere sebep olacak konuşmalarla geçirirler. Dilin bu tür kötülöklere kaynaklık etmesine engel olabilmek için ahiret felaketlerini hatırlamak faydalıdır. Gazâli'ye (2013a) göre, gıybetten kurtulmanın çarelerinden biri de, kişinin başkalarının ayıpları yerine kendi ayıplarıyla meşgul olmasıdır. O, bu konudaki düşüncesini açıklamak için önce şu Hadis-i Şerif-e yer verir: “Kusurları, kendisini başkasının kusurlarıyla uğraşmaktan alıkoyan kimseye müjdeler olsun”. Gazâli, kişinin kendisindeki kusuru bildiği halde başkasını kötölemekten utanmasını gerektiği düşünür. Ona göre, gıybet etmek kusurların, başka bir deyişle ayıpların en büyüklerindenidir. Bu bağlamda asıl utanılması gereken ayıp, gıybet etmektir. Bu şekilde düşünmek de kişiyi gıybet etmekten alıkoyabilir. Gazâli'ye (2013a) göre, insanın kötü konuşmasının, sövüp saymasının nedeni, kötü ahlaklı kimselerle olan birliktelikten meydana gelen kötü alışkanlık da olabilir. Çünkü sövüp saymak kötü ahlaklı kişilerin çirkin âdetleri arasında yer alır. Bu nedenle kötü ahlaklı kişilerle birliktelikten mümkün olduğunca kaçınmak gerekir.

Gazâli'ye göre, kötölüklerin bir bölümü, şehvet duygusundan kaynaklanmaktadır. Bu içgüdü, insandaki en güçlü duygu olarak kabul edilir (Şeyh, 2000). Gazâli, şehvet duygusunun, saldırganlık duygusu gibi hayvanlarda da olduğunu vurgular. Bu nedenle insanoğlu hayatta olduğu müddetçe bu duygu yok edilemez. Zira bu duygu neslin devamı için gereklidir. Bu nedenle şehvet duygusunun insanın tabiatından çıkarılması düşünülemez. Öyleyse insan, eğitim yoluyla bu duyguyu normal bir seviyede tutmaya çalışmalıdır (Oruç, 2009).

Gazâli, şehvet duygusu gibi mal ve makam sevgisinin de tek başına kötü olmadığını iddia eder. Mal ve makam sevgisini iyi veya kötü yapan şey, onların kullanılma gayesidir. Mal zenginler tarafından fakir ve muhtaçlara verilirse iyidir. Mal aynı zamanda günahlara da neden olabilir. Parayı seven insanlar Allah'ı unuturlar. Mal sevgisi, para hırsına neden olabilir (Şeyh, 2000). Mal ve servet sahibine yakışan en güzel özelliklerden biri, onun cömert olmasıdır. Bu açıdan düşünöldüğünde Gazâli'nin, cömertler için zenginliği olumlu bir nitelik olarak gördüğü anlaşölmaktadır. Ona göre,

cömert kimse insanlara, Allah'a ve dolayısıyla O'nun cennetine yakındır (Gazâli 2013b).

Gazâli'ye göre, mal, makam ve şehvet arzusu gibi hislerin karşısına çıkarılması gereken değer, adalettir. O, bu kavramı iki ucun aynı düzeyde olması anlamında kullanır. Adalet, insanın mutluluğu için temel ölçü olmalıdır. Mal, mevki ve şehvet gibi arzulardan biri insana hâkim olduğunda, o insanın ruh dünyasında bir bozulma meydana gelir. İnsan, önce kendisinin mutlu olduğunu sansa da gerçekte hiç de mutlu değildir. Çünkü insan, sahip olduğu ile yetinmemekte, her zaman daha fazlasını istemektedir. Bu durum, insanın kendisinde bir bozukluk ve düzensizlik meydana geldiğini gösterir. Sınırları aşan her arzu, sadece insanın kendisine değil, toplumdaki diğer bireylere de yansır. Adalet bu duyguları uygun bir biçimde dengeleyebilir (Oruç, 2009). Gazâli, adalet değeri hakkındaki düşüncesini şöyle ifade eder: “Adalet ise, nefsin, gazap ve şehvet duygularını idare edip onları hikmetin istediği istikamete yönlendirmesidir. Hikmetin işaretine göre bu iki duygu tahrik edilir veya frenlenir” (Gazâli 2013b, s. 191)

Gazâli'nin adaleti, diğer güdüler üzerinde bir denetim mekanizması olarak ele aldığı görülmektedir. Adalet değerini ölçü alan insanlar, arzular arasında ahenkli bir denge kurarak bu arzuları kendi mutlulukları için kullanabilirler. Bu dengenin sağlanması da eğitim yoluyla gerçekleşir (Oruç, 2009).

Gazâli (2013b), şehvet duygusu gibi makam sevgisini de insana özgü, başka bir deyişle fıtrattan gelen bir his olarak görür. Çünkü birçok insan, kendine ait iyi özelliklerin başkaları tarafından bilinmesini ve başkaları tarafından övülmeyi sever. Ancak bunlar da öfke, haset ve diğer olumsuz duygular gibi kendileriyle mücadele edilmesi ve bastırılması gereken duygulardır. Bunu yaparken de hikmet ve adalet gibi değerlerden yararlanılabilir.

Adalet gibi diğer bir ahlaki değer olan iffet de ahlak duygusunun kaynağı olup kişinin, kendisine, çevresine ve Yaratıcı'sına karşı ölçülü olmasının temelini oluşturur. Bu değer, uygun bir şekilde dengelendiğinde cömertlik, hayâ, sabır, müsamaha, barış, zarafet gibi ideal ahlaki değerler ortaya çıkar (Oruç, 2009). Bu yönüyle ele alındığında

iffet ile adalet değerleri arasında bir benzerlik olduğu görülmektedir. Zira her iki ahlaki değer de insanın itidalli davranışlar göstermesine neden olabilmektedir.

İffeti ve adaleti dengeleyici bir unsur olarak gören Gazâli, bu değerlerle ilgili olan ve yine güzel ahlaka kaynaklık eden başka bir değerden söz eder. O, bu değeri cesaret anlamına gelen Őcaat kavramıyla adlandırır. Daha açık bir ifadeyle, ihtiyaç duyulunca Őiddet ve tehlikelere karşı yürümek hususunda kalbin yılmaması ve korkmaması anlamına gelen Őcaat, saldırganlık duygusunu uygun bir biçimde dengeler. Bu yönden ele alındığında Gazâli'nin her insanın doğasında var olan saldırganlık güdüsünün eğitim yoluyla insanda ahlaki davranışlara sebep olacağını iddia ettiği anlaşılmaktadır. Saldırganlık güdüsüne karşın Őcaatin bir değer olarak yer alması sonucunda insanda cömertlik, yardımseverlik, sevgi ve kendini koruma gibi üstün ahlaki meziyetler ortaya çıkar (Oruç, 2009).

Gazâli değerleri, ahlaki davranışın oluşumu için bir n Őart olarak ileri sürmüş ve insanlardaki güdü ve tutkuların, ancak bu değerler aracılığıyla dengelenmesi sonucu ideal bir seviyeye ulaşacağını iddia etmiştir. Bu bağlamda değerler, insanın ahlakına kaynaklık etmektedir. Gazâli'nin temel gayesi, bu değerlerin benimsenmesini ve insanlara aktarılmasını sağlamaktır (Oruç, 2009). Bu da eğitim yoluyla mümkün olduğundan anne, baba ve öğretmenlere büyük sorumluluklar düşmektedir. Gazâli, bu düşünceden yola çıkarak günümüzdeki ocuk eğitimcilerinin ancak ulaşabildikleri, hatta bazılarının ulaşamadıkları ocuk eğitimiyle ilgili kurallar ortaya koyar (Bayrakdar, 2008). Bu yönüyle değerlendirildiğinde Gazâli'nin amacının, dini değerlerin işelleştirilmesine çalışılarak insanın davranışlarına yön veren bir üst benliğin geliştirilmesini sağlamak olduğu anlaşılmaktadır. Onun ideali, dinin anlaşılma Őekline bağlı olduğundan görüşlerinin de bu çerçevede değerlendirilmeye çalışılmasının daha doğru olacağı söylenbilir (elikel, 2006).

Genel ahlak felsefesinde olduğu gibi Gazâli, ocuk eğitimiyle ilgili kaidelerini de Ayet-i Kerime ve Hadis-i Şerif'lerden yararlanarak ortaya koyar. Diğer yandan o, günlük yaşantıda elde ettiği tecrübeler ile birlikte tarihten de yararlanır. Özellikle

peygamberlerin ve âlimlerin hayatlarına ve onların yaşayışlarına müracaat eder. Gazâli önce ailedeki ideal çocuk eğitimi hakkında bilgi verir (Bayrakdar, 2008).

Gazâli, çocukları anne babaya verilmiş ilahi bir emanet olarak kabul eder. Bu nedenle eğitim önce ailede başlar. Çocuğun ailedeki kişisel eğitimi, onun ruhuna ve bedenine yöneliktir. Gazâli'ye göre, çocuklara kazandırılması gereken ilk değerler; fazilet, adalet, sevgi, acıma, iyilik ve şecaattir. Anne ve baba, bu değerleri önce çocuk üzerinde denemelidir. Bu bakımdan anne ve baba, çocuklara bu değerleri kazandırmak için onları öpmeli ve okşayıp sevmelidir Çocuğu sevmenin sevap olduğunu söyleyen Gazâli, buna misal verir. Sahabelerden biri olan Akra bin Habis, Hz. Muhammed'in, torunu Hz. Hasan'ı öptüğünü görünce; "benim on tane çocuğum olduğu halde, hiçbirini öpmedim" dedi. Bunun üzerine Hz. Muhammed, "Merhamet etmeyene merhamet olunmaz" buyurdu. Bu misali veren Gazâli, çocuğu sevmenin hem müstehap hem de değerlerin kazandırılması için önemli olduğunu düşünür (Bayrakdar, 2008).

Gazâli'ye göre, anne ve baba her şeyden önce çocuklarına bakmakla sorumludurlar. Temiz şuuru ve nefsi ile masum olan çocuk, Allah tarafından anne ve babanın ellerine bırakılmıştır. Çocuğun aynaya benzeyen kalbi, önüne konulan her şeyi yansıtmaya hazırdır. Bu nedenle çocuk, gördüklerini taklit etme eğilimindedir. Eğer çocuk, iyi yetiştirilirse ideal bir vatandaş olabilir. Aksine kötü yetiştirilir ve ihmal edilirse topluma zarar veren biri haline gelebilir. Dolayısıyla çocuğa tam ihtimam göstermek anne- baba ya da bakımını üzerine alan kimselerin görevidir. Bu nedenle çocuklara iyi davranışlar öğretilmelidir (Dağ & Öymen, 1974).

Gazâli'nin üzerinde önemle durduğu en önemli duygulardan biri utanmadır. Ona göre, çocukta utanma duygusu belirdiği andan itibaren, bu hayâ hissinin körleştirilmemesi için dikkat edilmelidir (Yardım, 1976). Bu nedenle insanın küçük yaşta, başka bir deyişle henüz çocukken eğitilmesi gereklidir. Çocuğun eğitimindeki temel amaç, onun Allah'a taatını artırmaktır Bu nedenle Gazâli, önce bir çocukta bulunması gereken nitelikleri sıralar. Çocuk, her şeyden önce nefsinin tüm kötü eğilimlerden arıtılmalıdır. Kalbin ilimle ibadeti, ancak onun kötü vasıflardan arınmasıyla mümkündür (Dağ & Öymen, 1974).

Kalbi bir hazine olarak nitelendiren Gazâli (2012), bu hazinenin içinde çok sayıda mücevher olduğunu iddia eder. İnsanoğlunu diğer yaratıklardan, hatta meleklerden dahi üstün olmasını sağlayan birçok meziyet ve fazilet kalpte saklıdır. O halde, bu hazineyi kıskançlık, kibir, hırs, cimrilik gibi kötü vasıflardan arındırmak gerekir. Gazâli, bu kötü vasıfları, hırsız ve yol kesen olarak nitelendirir. Çünkü bunlar, iyi meziyetlerin kalpten uzaklaşmalarına neden olmaktadır. Bu durumda da kalbin manevi hastalıkları ortaya çıkabilir.

Gazâli (2013b), ilim, hikmet, Allah bilgisi ve Allah sevgisi noksanlıklarıyla ibadetin insana zor gelmesini de kalbin hastalıkları olarak nitelendirir. Ona göre, dünya sevgisi ve gösteriş gibi hususlar da bu tür hastalığın belirtilerindedir. Dolayısıyla yetişkinlerin bir bölümünün kalbinin hasta olduğu söylenebilir. Ancak bu hastalık kalbin sahibi tarafından tespit edilemediğinden insanlar yanılabilirler. Öyleyse bize düşen vazife, kalbi hastalıklardan korumak, hastalıklıysa da bunu teşhis ederek iyileştirmek için gerekli çabayı harcamaktır. Gazâli, bu konudaki düşüncesini şöyle ifade eder: “Tövbeyle Allah’a yönelmek ve gayr-ı meşru arzulara muhalefet etmekle kalp temizlenir. Günahın hemen arkasından bir hayır işleyen kimsenin kalbinden günahın kiri silinir. Kalbi cilalamak, kusurlarını telafi edebilmek ise ancak zikrullah ile mümkündür. Temiz kalp ise iman ve marifet nurlarıyla aydınlık, inkâr, küfür, hile, zulüm, gadr, kin, haset, nifak, riya gibi kötü özelliklerin bulunmadığı kalptir” (Gazâli 2013b, s. 182).

Gazâli’ye göre, çocuklar, henüz bozulmadıklarından bu türden hastalıklar onların kalplerinde yoktur. Bu nedenle çocukların kalpleri çok daha temiz ve saftır. Çocuklar, eğer iyiliğe alıştırılırlarsa gördükleri ve duydukları her şeyi algılamada yetenekli olduklarından iyi yetişirler. Bu bağlamda çocuğun eğitiminin sadece öğretimine ihtimam göstermekle olmadığı, diğer yönlere de şamil olduğunu velileri, göz ardı etmemelidir (Yardım, 1976). Gazâli, anne babanın çocuklarına karşı sorumluluklarını şöyle sıralar:

Çocuğun kötü arkadaş edinmesine engel olmak, çocuğu lükse, rahata alıştırmamak, ona yemek yeme ve sofrada adabını en güzel şekilde öğretmek. Çocuğa oburluğun iyi

olmadığını anlatmak, sofrada yediği yemekle yetinmeyi, yemeğe karşı fazla ilgi beslememeyi ve zaman zaman acı soğan ve kuru ekmekle kanaat etmeyi anne ve babalar ona benimsetmelidirler (Yardım, 1976).

Ayrıca çocuk, arkadaşlarına karşı, babasının serveti ile ya da kendisinin malik olduğu giyecekler ve okul malzemeleri ile övünmekten men edilmeli, bunun yerine alçak gönüllü olmaya, herkese ikram etmeye ve çevresindekilerle konuşurken nezaketli davranmaya alıştırmalıdır (Yardım, 1976).

Çocuk oturduğu yere tükürmemeye, sümürmemeye, başkasının yanındayken esnememeye, beraberindekilere arkasını dönmemeye, bacak bacak üstüne atmamaya, elini çenesinin altına koymamaya, başını koluna dayamamaya alıştırmalıdır. Gazâli'ye göre, bu türden davranışlar tembellik alametidir. Çocuğa oturmanın adabı öğretilmeli ve çok konuşmaktan men edilmelidir (Yardım, 1976).

Söyledikleri doğru olsa dahi bir zaruret olmadan çocuğun yemin etmesine engel olunmalıdır. Çocuk, ne konuşursa konuşsun kendisinden yaşça büyük olan birisi konuşurken onu edeplince dinlemek, kendisinden üstünlere ayağa kalkmak ve ona yer vermek nezaketi öğretilmelidir. Çocuğun, çirkin ve boş sözler konuşmasına ve bu tip sözleri ağızlarından bırakmayan kimselerle düşüp kalkmasına fırsat verilmemelidir (Yardım, 1976).

Gazâli'ye göre, çocuğa kazandırılması gereken en önemli değerlerden biri de alçakgönüllülüktür. Zira bazı çocuklar annesi ve babasının maddi durumu nedeniyle her istediğine sahip olamayabilirler. Bu durumda çocuk, gördüğünü elde etmek için ya kötü yollara başvurur ya da boynunu büküp içine kapanarak aşağılık duygusuna kapılabilir. Alçakgönüllü çocukta ise bu hallerden hiçbiri görülmez (Bayrakdar, 2008).

Gazâli'ye göre, aileden başka önemli diğer bir ahlaklanma kurumu da okuldur. O, okuldaki öğretmenlerin de anne ve baba kadar önemli olduğunu iddia eder. Gazâli, öğretmenlerin çocuklara nasıl davranmaları gerektiğini misallerle anlatır. Onun bu konuyla ilgili görüşleri şu şekilde özetlenebilir (Bayrakdar, 2008):

Öğretmen, öğrenciye karşı şefkatli ve merhametli olmalı, onu kendi öz evladı gibi kabul etmeli ve ona evladına davrandığı gibi davranmalıdır. Öğretmen, öğrencileri kendine karşı minnet duygusu altında bırakmamalı, onlara faziletli davranmalıdır. Öğretmen, bu hususta Hz. Muhammed'i örnek almalıdır. Öğretmen, yapılması gereken her nasihati, açıkça ve gurura kapılmadan yapmalıdır. Öğretmen, öğrenciyi hatalarından merhamet ve tembihler yoluyla vazgeçirmeli, öğrencisini herkesin önünde azarlamamalıdır. Çünkü alenen yapılan takdir ve tazirler çocukta mahcubiyet duygusu uyandırabilir. Öğretmen, öğrencinin istidadını tespit etmeli ve ona göre ilim öğretmelidir. Zira çocuğa fazla yüklenmek onu zorlar ve bu durum çocuğun ilimden yüz çevirmesine neden olabilir. Öğretmen, zeki olmayan öğrencilere onların anlayabileceği biçimde açık telkinlerde bulunmalı ve misallerle dersler vermelidir. Öğretmen, ilmi ile amel olmalı, her şeyden önce öğrettiği şeyleri önce kendi yapmalı ki öğrencisine de örnek olsun (Bayrakdar, 2008).

Gazâli'nin ahlak felsefesi yakından incelendiğinde onun en çok önem verdiği ahlaki değerlerden birinin tevazu olduğu görülmektedir. Zira bunun zıttı olan kibir; gıybet etmek, yalan söylemek, alay etmek gibi birçok kötü davranışın ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Gazâli, bu konudaki düşüncesini şöyle ifade eder: "Tevazu makamların en yükseğidir. Bazen kibir ve gurur, uzleti seçmeye bile sebep olabilir. Bazı insanlar, halkla beraberliğe tenezzül etmediklerinden başka bir deyişle kendilerini onlardan üstün gördüklerinden uzlete çekilmişlerdir. Aslında onlarınki kuru bir yalnızlıktan başka bir şey değildir" (Gazâli, 2013b, s. 160).

Gazâli (2013b)'ye göre, bazen insanlar kendi zaaf ve kusurlarını gizlemek için de uzlete yönelmektedirler. Böylelikle bu tür insanlar, uzleti kendilerini perdelemek için kullanmış olmaktadır. Oysa başkalarının kendisi hakkındaki bakış açısını güzelleştirmeye çalışan kişi aldanmıştır. Gazâli, bu kişinin Allah'ı gerçekten tanımış olsaydı böyle bir şeye tenezzül etmeyeceğini iddia eder. Zira Allah'ın rızasını aramak, başkasının rızasını aramaktan çok daha evladır.

Gazâli (2013b), tevazuyu aynı zamanda Hz. Muhammed'in en zahir ahlaklarından biri olarak görür. Ona göre Hz. Muhammed, peygamberliğin başında da sonunda da aynı

kalmış, asla herhangi bir tavır ve davranış değişikliğine gitmemiştir. Öte yandan Gazâli, hangi ölçüde olursa olsun kibirden kurtulmanın mümkün olduğunu iddia eder.

Gazâli (2013b), kibirden kurtulmanın ancak bilgiyle başka bir deyişle ilimle mümkün olacağını düşünür. İlimden maksat, günahların vereceği zararın ne kadar büyük olduğunun ve kul ile Allah arasında perde olduğunun bilinmesidir. Bu bakımdan düşünüldüğünde insanları felaha erdiren en önemli amellerden biri tövbe etmektir. Gazâli'ye göre, işlediği günah nedeniyle Allah'tan uzaklaştığını anlayan insan, buna üzüлüp yaptığına pişman olursa günahı terk etmek için azmeder. Zira tövbe, pişmanlıktır. Güzel ahlak sahibi olarak Hz. Muhammed'i örnek veren Gazâli'ye (2013b) göre O'na yakın olan insanlar, Allah'a da yakın olurlar. Hz. Muhammed hikmet, adalet, iffet ve şecaat adındaki dört özelliği dengeli ve birbirleriyle bir biçimde en kâmil manada temsil etmiş bir insandır. Bu nedenle Gazâli, güzel ahlakı Hz. Muhammed'in en önemli sıfatı olarak görür. Diğer insanlar da O'nu örnek almalıdırlar.

Gazâli (2013b), her insanın ahlakını değiştirebileceğini iddia eder. Ona göre, bazı insanların, "insan yedisinde neyse, yetmişinde de odur" biçiminde bir düşünceye sahip olmaları yanlıştır. Yine bazı insanlar ise ahlakın güzelleşmesini şehvet ve öfkenin yokluğuna bağlamışlardır. Bu insanlar böyle bir şey mümkün olamayacağı için huyun değişmeyeceği düşünmüşlerdir. Gazâli, bu görüşlerin hepsini yanlış bulur. O, bu konudaki düşüncesini şöyle ifade eder:

"Eğer ahlakın değişmesi diye bir şey olmasaydı nasihatler, vaazlar ve terbiye denilen hakikatlerin de olmaması gerekirdi. Hayvanların bile belirli bir terbiye neticesinde huylarının değiştiği göz önünde bulundurulursa, insanların ahlaki yönüyle değişmemesini düşünmek doğru olabilir mi? Bazı tabiatların değişime daha açık, bazılarının daha kapalı ve daha zor olduğu kabul edilebilir ama değişimin hiçbir zaman olmayacağını kabullenmek asla doğru değildir" (Gazâli, 2013b, s. 192).

Gazâli'ye (2013b) göre, Hz. Muhammed en zor şartlar altında bile ahlaki değerlerin en yüksek temsilcisi haline gelebilmiştir. Öksüz, yetim ve okuma yazma bilmeyen biri olarak büyüyen Hz. Muhammed, bütün güzel sıfatlarla donatıldı. Gazâli, bunun Allah'ın yardımıyla olduğunu düşünür. Ona göre, Allah'ın yardımı olmasaydı Hz. Muhammed,

fazilet gibi iyi özellikleri ne öğrenebilir ne de yaşayabilirdi. Zira Allah, kendisine yaklaşmak için çaba gösteren herkese yardım eder. Yeter ki insan, ahlakını güzelleştirmek için çaba göstere.

Gazâli'nin ahlak eğitimi konusunda iyimser bir düşünceye sahip olduğu görülmektedir. Onun bu anlayışının temelinde insanın doğasına ilişkin düşünceleri bulunmaktadır. Gazâli, insan doğasına ilişkin düşüncesi şöyle ifade eder: "Peygamberimiz şöyle buyurur: 'İnsanlar hanif, temiz tabiatlı olarak yaratıldı, daha sonra şeytan onları aldattı' Ayrıca şöyle buyurdu: 'Her doğan fitrat üzerine doğar' Nefs-i natika-i insanîye, külli nefsin kendi üzerinde aydınlanmasına elverişli, asli temizliği ve nitelikleri sebebiyle makul suretleri ondan almak konusunda istidatlıdır" (Gazâli, 2007, s. 63).

Gazâli'ye (2013b) göre, insan kalbiyle Allah'ın bilgisine ulaşabilecek kadar istidatlıdır. Bu nedenle insanoğlu kalbini temizlediğinde felaha kavuşur. Zahirdeki güzellik de ancak kalbin nurlu oluşundan kaynaklanır. Diğer yandan kalp, Allah'a inat ve isyan bayrağının açılmasına da neden olur. Başka bir deyişle kalp iyiliklerin de kötülüklerin de kaynağı olabilir. Görülüyor ki Gazâli düşüncesine göre, insan eğitilirse kalp, Marifetullah adı verilen Allah bilgisini elde edebilir. İnsan daha sonra da elde ettiği bilgiler üzerine düşünürse, ona hakikatin kapısı ardına kadar açılır.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Ahlak alanında en çok çalışması bulunan İslam filozofu Gazâli, bu alana ilişkin eserlerini İslami öğretileri referans alarak kaleme almıştır. Bu nedenle onun ahlak eğitimine ilişkin düşünceleri İslam dininin çerçevesinde şekillenmiştir. Gazâli'ye göre, eğitimin en önemli amacı, İslamiyet'in istediğı tarzda bir kişiliğın geliştirilmesidir. O, bu amaca hizmet eden bir eğitimi, aynı zamanda ruhun olgunlaşma süreci olarak görür.

Gazâli, ruhun olgunlaşmasının değerlerin kazandırılmasıyla mümkün olduğunu düşünür. Ona göre, insan kendi kendini eğitebilse de anne, baba ve öğretmenler, kendilerine Allah tarafından emanet olarak verilen çocuklara, değerleri kazandırmakla sorumludurlar. Çocuklara kazandırılması gereken değerlerden en önemlileri, tevazu,

adalet, sevgi, merhamet, fazilet ve şecaat olarak sıralanabilir. Gazâli, bu değerlere sahip olan insanları, 'Hak Yolcusu' olarak nitelendirmektedir. O, bu tür kişileri aynı zamanda en yüce insanlar olarak nitelendirir.

Gazâli'nin 'en yüce insan' olarak gördüğü, kişi, Hz. Muhammed'dir. Ona göre, Hz. Muhammed tüm ideal değerlere sahip olan insandır. O, bu sayede peygamberlik makamına yükselerek Allah dostu olmaya hak kazanmıştır. Gazâli, diğer insanların da peygamberin kişiliğini kendilerine örnek almaları gerektiğini düşünür. Ona göre, diğer insanlar da Hz. Muhammed'in sahip olduğu değerlere sahip olmak için gayret etmelidir. Düşüncesi yakından incelendiğinde Gazâli'nin değerleri, ahlakın bir önkoşulu olarak nitelendirdiği anlaşılmaktadır. İslam dinini, bir değerler hiyerarşisi olarak gören Gazâli'ye göre, önemli olan bu değerlere sahip olmak ve çocukların bu değerleri kazanmalarını sağlamak için çaba göstermektir.

KAYNAKLAR

- Bayrakdar, M. (2008). *İslam felsefesine giriş*. Ankara: Beyaz Kule Yeni Çizgi Yayınları.
- Çelikel, B. (2006). *Gazâli'nin eğitim görüşü*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Dağ, M.ve Öymen, H. (1974). *İslam eğitim tarihi*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Gazâli (2001). *Misbâhü'l Necah*. (Çev. Abdülkadir Akçiçek) Ankara: Alperen Yayınları.
- Gazâli (2001). *Yol, bilgi ve varlık*. (Çev. Cüneyd Köksal) İstanbul: Sufi Kitap.
- Gazâli (2012). *Abidler yolu*. (Çev. İlyas İbni Abdullah El-Nihani) İstanbul: Hisar Yayınevi.
- Gazâli (2013a). *Dil belası*. (Çev. Muhammed Hakan Öner) İstanbul: Semerkand Gazâli Kitaplığı.
- Gazâli (2013b). *İhyâ-u Ulumi'd- Din*. (Çev. Mehmet Yavuz Şeker) İstanbul: Işık Yayınları.

- Oruç, C. (2009). *İmam-ı Gazâli'nin eğitim anlayışı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şeyh, M. S. (2000). Klasik islam filozofları ve düşünceleri. M. Şerif (Editör). *Gazâli*. (155- 227). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Yardım, A. (1976). *İslam'da eğitim- öğretim tarihi*. İstanbul: Damla Yayınevi.

SUMMARY

According to Ghazali, who believed that the most important goal of education was to beautify morality, parents and teachers are responsible for educating children who have been entrusted to them by Allah. Based on this idea, he put forward some ideas about child education. According to him, the success of child education is only possible if the religion of Islam is properly understood and practiced. According to Al-Ghazali, who took Islamic principles as reference, education starts firstly within the family, because the child, who is innocent thanks to his/her pure consciousness and soul, is given to the mother and father for care. Just as a mirror, the heart of the child is ready to reflect anything that is put in front of him/her. In other words, the child tends to imitate what he/she sees. If the child is grown up well, he/she can be an ideal citizen. If he/she is badly grown up and ignored, he/she may become a person that harms the society. Therefore, parents or those who undertake the care of the child have the task to take full care of and pay full attention to the child. Therefore, children should be taught good behaviors.

The values that should be taught to children by adults, especially parents and teachers, according to al-Ghazali can be listed as humility, virtue, justice, love, compassion, goodness and bravery. According to al-Ghazali, one of the most important of these values is humility, or modesty. As known, children may not have all they want because of the economic situation of his/her parents. In such a case, the child may either resort to wrongdoings in order to get what he wants or become introverted and develop an inferiority complex. On the other hand, a humble child would not do any of these. Arrogance, which is the opposite of humility, causes many bad behaviors such as backbiting, lying and ridiculing. In this context, one of the biggest responsibilities of parents is to bring up their children as modest people.

Al-Ghazali delivered his ideas about moral philosophy mostly through his ideas about child education, and he alleged that every human could change his/her morals. According to him, the idea of some people that "child is the father of the man" is wrong. On the other hand, some people have attributed the beautification of the morality to the lack of passion and anger. Such people have thought that temperament

will never change as the lack of passion and anger is not possible. Al-Ghazali finds all these ideas wrong. According to him, Allah helps everyone that endeavors to approach him.

When the ideas of al-Ghazali are closely examined, it is understood that he considered values as the precondition of morality. According to al-Ghazali, who regarded the religion of Islam as a hierarchy of values, the important thing is to have these values and to make effort to ensure that children also acquire them. Within this framework, it can be concluded that al-Ghazali considered moral education as an important stage on the way to approaching Allah and integrating with him.